

Modern Dönemde Din-Bilim İlişkisi

FATİH ÖZKAN^a

Öz: Din ve bilim insanlığın oluşum evrelerinde en etkin rol oynayan iki temel ve kuşatıcı üst yapıdır. Din ile bilim ilişkisi, son üç asır boyunca, bilim faaliyetlerinin çok yoğun bir şekilde yürütüldüğü Hıristiyan Batı dünyasında sıklıkla ele alınmıştır. Ancak, her dini dünya görüşünün kendisine has problemleri vardır. Bu bakımdan, din ile bilim veyahut din ile başka bir kültür sahası arasındaki ilişkiyi inceleme konusu yaparken, buradaki dinin adını koymak gerekir. Çünkü farklı dinlerin, bilim adamlarının faaliyetleri üzerinde farklı tesirleri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Din, bilim, modern dönem, din-bilim ilişkisi, dini dünya görüşü.

^a Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

Relation of Religion and Science in Modern Period

FATİH ÖZKAN

Abstract: Religion and science are two basic and comprehensive upper structures which most effectively have a role. The relation to religion and science, for the last three ages, has often been dealt with in Christian Western world in where had intensively been carried out scientific activities. However, every religious worldview has specific problems. In this respect, when doing matter of research the relation between religion and science or religion and another cultural ground, it is required to make clear this religion. For different religions have been different affects to activities of scientists.

Keywords: Religion, science, modern period, relation of religion and science, religious worldview.

Din ve bilim insanlığın oluşum evrelerinde en etkin rol oynayan iki temel ve kuşatıcı üst yapıdır. Din ile bilim ilişkisi, son üç asır boyunca, bilim faaliyetlerinin çok yoğun bir şekilde yürütüldüğü Hıristiyan batı dünyasında sıklıkla ele alınmıştır.

Ancak, her dini dünya görüşünün kendisine has problemleri vardır. Bu bakımdan eğer din ile bilim veyahut din ile başka bir kültür sahası arasındaki ilişki konularını inceleme konusu yaparken, buradaki dinin adını koymak gerekir. Batıda Rönesans'tan sonra ortaya çıkan bilimin otonomluk mücadelesinin bir paralelini, İslam fikir tarihi içinde bulmaya çalışırsak hata ederiz. Çünkü açıktır ki orada, kilisenin ve kilise mensuplarının otoritesine muadil bir otorite, İslam'da yoktur. Orada, kilise-bilim çatışması gerçek anlamda bir din-bilim çatışmasına dönüşebilir. İslami çerçeve içinde ise, şu veya bu derecede bağımsızlık bir takım anlayışlar, görüşler ve yorumlar karşısında olur, dinin özünü teşkil eden vahiy karşısında olmaz. Vahyin anlaşılması ve yorumlanması beşeri bir faaliyet olması dolayısıyla sınırlıdır. Böyle bir faaliyet karşısında sadece bilim, sanat, felsefenin değil, yeni veya farklı dini anlayış ve yorumların da mücadele hakkı olacaktır.

Farklı dinlerin, bilim adamlarının faaliyetleri üzerinde farklı tesirleri olmuştur. Büyük bilgin Bîrûnî, bu konuya şöyle yer veriyor: Ona göre birçok ilim adamı din-bilim çatışmasını gidermek için ya dinlerini açık yorumlara tabi tutmakta yahut ilmi neticeleri saptırmaktadır. O Hindistan'da araştırma yaparken bunu müşahede ettiğini Hint astronomi bilginlerinin, Puranaların dediklerine uyması için ilmi gerçekleri saptırmak zorunda kaldıklarını söyler. Konuya Kur'an açısından baktığımızda, Kur'an bilimde sürekli olarak araştırma konusu olan meselelerde insanı bağlayıcı bir hüküm ortaya atmıyor. Mesela, âlemin ve insanın tarihi ile ilgili konularda öteki kutsal kitaplarda yer alan görüşlere yer vermiyor.¹

Dinle bilim arasında, ister ayrışma ister uzlaşma temeline otursun, bir ilişkiden söz edilecekse, öncelikle bu iki alanın bizim bilgi evrenimizdeki yerleri iyi tespit edilmelidir. Örneğin, sosyalist düşünür H.

¹ Mehmet S. Aydın, "İslam'a Göre İlim", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, 1984, s. 9-10.

Selsam'a göre, "Bilim evrende Tanrı ya da herhangi bir gücü değil, yalnız hareket halindeki maddenin çeşitli belirtilerini görür. Aynı şekilde bilim, dua, mucize gibi, dünyada önceden tayin edilmiş bir amaç tanımaz."² Bu yaklaşım, iki anlam sferi arasında, mutlak bir ayırım gözetmektedir. Aslında buna, bir ayırım değil, bir ilişkisizlik de denebilir.

Söz konusu ayırım, Kant'ta, bu iki sferin tabiatında değil, bizim zihnimizde gerçekleşmektedir. Kant'a göre biz nesnelere sadece bize göründükleri biçimler içinde, düşünce ilkelerimize uygun olarak bilebiliriz. Yani fenomen dışında numenin bilgisine sahip değiliz.³ Bu nedenle dünyaya ilişkin olarak bilim geçerlidir. Kant, *Pratik Akıl Eleştirisi*'nde ise inançlarımızın bilimin sahasının dışında olduğunu, bir taraftan bilimle uğraşırken diğer taraftan iman sahibi olabileceğimizi savunmuştur.⁴ M. Aydın'ın yorumları da Kant'ta gördüğümüz tipik ayırma uymaktadır. Aydın'a göre Allah'ın varlığı bir bilim problemi değildir. Böyle olduğu içindir ki, farklı bilim teorilerine sahip olan insanlar, aynı Tanrıya inanabilirler. Klasik Newton fiziğini benimseyip Allah'a inananlar olduğu gibi, rölativite fiziğine bağlı olup da Allah'a inananlar da bulunmaktadır. Eğer iman şu veya bu teorinin bir neticesi olsaydı, söz konusu inanç birliğinin olmaması gerekirdi.⁵

H. Selsam ve B. Russell gibi düşünürler, imanı şu veya bu teorinin neticesi olarak düşündüklerinden dolayı, imanı gözleme dayalı düşünceyle yanlışlama yoluna gitmişlerdir. Russell'a göre, "Ulaşılabilecek her türlü bilgiye bilimsel yöntemlerle ulaşmak gerekir, bilimce bulunamayacak şeyleri, insanlar bilemez."⁶ Russell'a göre, din, yadsınacak bir kurum değildir; ancak gaybî, sırrı, kişisel bir düzlemde yer tutmalıdır. Ona göre, salt kişisel bir din, bilimin aykırı sayacağı kesinlemelerden kaçındığı sürece en bilimsel çağda bile hiçbir zaman yadırganmayacak-

² Howard Selsam, *Din, Bilim ve Felsefe*, çev. A. And, Sarmal Yayınları, İstanbul 1995, s. 109.

³ Immanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1993, s. 154 vd.

⁴ Kant, *Kalısıl Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006, s. 163.

⁵ Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1994, s. 270.

⁶ Bertrand Russell, *Din ile Bilim*, çev. Akşit Göktürk, Say Yayınları, İstanbul 1996, s. 17.

tır.”⁷ Yine Russell şöyle demektedir: “Din, bir inançlar dizisi değil de, bir duyuş biçimi oldukça, bilim dine dokunamaz.”⁸

Russell tarzı yaklaşımlar, hakikati parçalayan indirgemeci yaklaşımlardır. Ancak, Russell’ın ifadesiyle, Kopernik döneminden bu yana bilim ve dinin her çatışmasında bilimin üstün çıktığı,⁹ güneş merkezli bir evren tasavvuru gibi ispatlanmış bilimsel hakikatlerle dini metinlerin bire bir çatıştığı bir ortamda, düşünen insanların zihninde doğal olarak hakikati parçalama eğilimi oluştuğunu düşünürsek, Hıristiyan Batı topluluğunda Russell gibileri de haklı çıkaran birçok gerekçe elde edebiliriz. Öte yandan, Hıristiyan Batı topluluğunda, özellikle fizik sahasında bilimsel hakikatleri inanca tahvil eden pek çok bilim adamı vardır. Örneğin, Einstein, âlemi anlamamızı, Allah’ın onu bir düzen içerisinde yaratmasına borçlu olduğumuzu düşünür. Ona göre, “bütün yaptığımız, Allah’ın daha önce çizmiş olduğu çizgileri, Onu takip ederek, çizmekten ibarettir”. Benzer bir tavrı Max Plank, ‘Kuantum teorisi’nin pozitivist açıdan yorumlanmasına karşı çıkarak gösterir. Einstein gibi o da âlemdeki objektif kanunların varlığı fikrinden dini inanca giden yolu izler. Ona göre ilahi kanunlar âlemde tecelli etmektedir.¹⁰

Batı toplumunda yaşayan ilim adamlarının bu derece farklı sonuçlara varmasından, salt ilmi kriterlerin ötesinde, takınılan bir tutum olarak ilmi zihniyetin farklılaşmasını gözlemlemekteyiz. Aydın’a göre, “İlmi zihniyetin gelişmesi açısından bir değerlendirmeye gidecek olursak, sırf ilmi zihniyet diye bir şeyin olmadığını söyleyebiliriz. Tabiatın yüzde yüzlük bir objektiflik içerisinde bilinebileceği, bunun için insanın ilmi olmayan her türlü görüş ve anlayışlardan sıyrılması gerektiği, ilim adamının veriler ve olgulara tam anlamıyla açık bir kafayla yaklaştığı, kurduğu herhangi bir nazariyeye ters düşen bir tek örnekle karşılaşması halinde dahi, tutumunu değiştirdiği ve nihayet ilmin tarih boyunca sadece bu yolla geliştiği fikri, bugün artık eski önemini yitirmiştir.”¹¹

⁷ Russell, *Din ile Bilim*, s. 7.

⁸ Russell, *Din ile Bilim*, s. 18.

⁹ Russell, *Din ile Bilim*, s. 171.

¹⁰ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 273.

¹¹ Aydın, “Kur’an ve İlmi Zihniyet”, *İslam Üzerine Düşünceler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s. 86-7.

Thomas Kuhn da bilimsel yapıların birer paradigmadan ibaret olduğunu, paradigma dışına çıkan bilimsel yapıların mevcut kabul gören paradigma tarafından dışlandığını ifade etmektedir. Ona göre bir paradigma değiştiğinde bütün bilimsel açıklamalar da değişime uğramaktadır.¹² Bu açıdan bakarsak, din de kabul gören paradigmanın dışında kalan bir kabulden ibaret görülmektedir. Yani din, mevcut paradigma açısından bilimsel olmaktan uzak bir sistem kabul edilmektedir.

Bilim ister istemez bir değer taşıyıcıdır. Bazen dini, din dışından çıkarılana göre anlama gereksinimi olduğu gibi, bilimi de ona eklemelenen unsurlarla anlamalıyız. Toplumsal bir ürün gibi bilimin de türemiş bir statüsü vardır. İyi bir bilim adamı sadece etkili bir araştırmayı değil, bunun yanında araştırmanın etkisini ve araştırmanın kendisinin neden etkilendiğini de soruşturmak zorundadır. Bilim önümüze yollar açar, fakat onlar arasında bir seçim yapmamıza yardım etmez. Zaman geçtikçe, yapmayı seçtiğimiz saf bilim bile, çoğu kez toplumun onda gördüğü faydalar göz önünde tutularak yapılır.¹³

Buna göre, bilim yüzde yüz objektiflik içerisinde bir bilgi sunmadığı gibi, din de pek çok pozitivist düşünürün iddia ettiği gibi yüzde yüz subjektif bir bilgi sunmaz. Boutroux'ya göre, “dinden objektif unsurları bütünüyle kaldıracak olursak, öyle bir durum oluşur ki, ferдин hülyaları ile karışır ve kalan kısım artık din olarak vasıflandırılmaz”.¹⁴

Yine Rousseau'ya göre din, ilk ve bağımsız bir kaynaktan çıkar gibi kalpten, duygudan, vicdan ve tabiattan doğar. Onun gayesi kalbin ihtiyaçlarını tatmin etmek, ahlaki ve manevi hayatımızı yüceltmek, yönetmek ve kurtuluşa erdirmektir.¹⁵ Buna göre, bilgiden kesin olarak ayrı, duyguya irca edilen bir ilke üzerine kurulan dinin, artık bilgi ile hiçbir ilişkisi kalmamaktadır.¹⁶

¹² Thomas Kuhn, *Bilimsel Devrimleri Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyuş, Alan Yayıncılık, İstanbul 1995.

¹³ Holmes Rolston, “Bilim ve Değer”, *Din ve Bilim; Çağdaş Balı ve İslam Düşüncesinden Seçme Felsefi Yazılar*, der. ve çev. Cafer Sadık Yaran, Sidre Yayınları, Samsun 1997, s. 153-5.

¹⁴ Emile Boutroux, *Çağdaş Felsefe'de İlim ve Din*, çev. Hasan Katipoğlu, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s. 437.

¹⁵ Jean-Jacques Rousseau, *Emile Ya Da Eğitim Üzerine*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 434 vd.

¹⁶ Boutroux, *Çağdaş Felsefe'de İlim ve Din*, s. 33-4.

Bu tarz romantik yaklaşımlar, dini tecrübeyi bütünüyle yansıtmaktan uzak görünmektedir. Örneğin, M. Peterson, konuyu bu yönde ele almaktadır. Ona göre, dini tecrübe hiçbir suretle, sadece duygusal bir olay değildir; aksine tecrübe edilen varlıkla ilgili kavramlar ve inançlar içerir. Böyle kavramlar ve inançlardan dini tecrübeyi ayırmaya çalışırsak, o zaman, tecrübe edilenin kim veya ne olduğunu söylemenin veya onu yaşayan kişide tecrübenin ne tür bir değişiklik yapması gerektiğini açıklamanın bir yolu olmazdı.¹⁷

Dini inanç sistemlerinin kabul edilmesinde aklın rolü Müslüman ve Hıristiyan kelimasında uzun tartışmalara konu olmuştur. Burada sorun, “kişinin iman edebilmesi için iyi nedenlere sahip olması gerektiği doğru olup olmadığı” ifadesinde karşılığını bulmaktadır. Müslümanlar açısından bunun doğru olduğu söylemi geliştirilmiştir. Çünkü Kur’an’da bunu emir derecesinde sunan ifadeler bulunmaktadır: “Allah’ın gökten su indirip, ölmüş olan yeri dirilterek, üzerine her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında hazır bekleyen bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için (Allah’ın varlığına ve birliğine) deliller vardır.”¹⁸

Tanrıya inancın rasyonel temelleri olduğunu savunanların inançlarına dair ellerinde tam bir kanıt bulunmasa dahi, Tanrıyı bu yolla bulabileceklerini düşünmektedirler. Ya da en azından, Peterson’ın dediği gibi, “hayatımızın en önemli kararını verirken, tefekkür ve rasyonel düşünce güçlerimizi kullanmaktan geri durmamamız gerekir”.¹⁹ Dinle bilim arasında sağlıklı bir ilişkinin kurulabilmesi için, yapıları gereği, aralarında doğal olarak bulunan bağ ve sınırlı farkların görülüp gözetilmesi gerekmektedir.²⁰

Necip Taylan din ve bilimi birbirinden ayrı hakikat düzeni olarak görmektedir: “Dini bilgi, diğer değişik sahaları kendine konu edinen bilgi şekillerinin yanında metot, gaye ve mevzu bakımından olduğu gibi, insanlık tarihi boyunca gösterdiği seyir ve tesir bakımından da

¹⁷ Michael Peterson, “İman ve Akıl”, *Din ve Bilim*, s. 13.

¹⁸ Bakara Suresi, ayet 164.

¹⁹ Peterson, “İman ve Akıl”, s. 34.

²⁰ Cafer Sadık Yaran, “İslamileşme ve Uyuşma”, *Din ve Bilim*, s. 55.

diğer bilgi şekillerinden ayrı özellikler taşır.”²¹ Yapılan bu ayırım, Taylan’a göre, hem din ve bilim arasında ihtilaf çıkmasını önler hem de İslam’a uygundur. Çünkü İslam’a göre, ilmin her şeklini teşvik etmekle birlikte ilim ile din, zeka ile kalbin ayrı ayrı yerleri ve mahsulleri olarak kabul edilince ihtilaf da söz konusu olmaz.²² Taylan’ın görüşleri, kendisinin de ifade ettiği gibi Kantçı izler taşımaktadır.

Bilimsel bilginin tamamen nesnel olmayacağı görüşünün yaygınlık kazanmasıyla birlikte, pozitivist düşünürlerin dinle bilim arasındaki kaba ayrımları geçerliliğini yitirmekle kalmayıp Kantçı anlamdaki ayırım da hakikati parçalama tehlikesi taşıdığı ve bizi zihinsel olarak pozitivist tavrın eşiğine getirdiği için eleştirilere maruz kalmaktadır. Örneğin fizikçi teolog John Polkinghorn’a göre, “Gerçek Tanrı, yalnızca özel, varoluşsal olarak anlamlı bir sembol değil; O varolan her şeyin Rabbidir; ruhun Tanrısı olduğu kadar bilimin de Tanrısıdır.”²³ Benzer bir yaklaşımı İlhan Kutluer’in ifadelerinde de görmekteyiz. Ona göre, “İki hakikat sistemi birbiriyle çatışamaz; çünkü bilim (olsa olsa) iman etmeyi gerektirir.”²⁴

Modern psikoloji, bize insan şuurunun bir bütünlüğü olduğunu öğretmektedir. Bu bütünlüğü ister Descartes gibi bir cevher olarak;²⁵ isterse W. James gibi bir akış olarak düşünelim, sonuç değişmez. O halde insanın çeşitli tecrübeleri arasında gerçek bir ilişki ve genel bir bütünlük vardır. O yüzden hakikati bilimle sınırlamak, bilimin emrettiği bir şey değil, ancak bir ideoloji sayılabilir. Ünlü İngiliz bilgini A.S. Eddington, bilimsel bilginin dışında hakikat kabul etmeyen safdil bilim adamını, gözleri iki inç-kare olan bir ağla denize açılan balıkçıya benzetir. Balıkçı, ağının yakalayamadığı kadar küçük balıkların var olduğuna inanmaz. Kendi metotlarıyla yakalayamadığı hakikatleri yok sayan bilim adamının durumu, balıkçınınkinden farklı değildir.²⁶

²¹ Necip Taylan, *İlim-Din: İlişkileri, Sabaları, Sınırları*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1979, s. 279.

²² Taylan, *İlim-Din*, s.306.

²³ Yaran, “İslamileşme ve Uyuşma”, *Din ve Bilim*, s. 56.

²⁴ İlhan Kutluer, *Modern Bilimin Arka Planı*, İnsan Yayınları, İstanbul 1985, s. 190.

²⁵ İlyas Altuner, “Kartezyen Düalizm ve Ruhun Kavramsal Değişimi”, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 2013, s. 58 vd.

²⁶ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 261.

Din ve bilimi, aynı hakikatin ayrı yönleri olarak alırsak eğer, manevi ve zihni hayatın ilk prensipleriyle ilgili bir nazariyeye başvurmak gerekir. Böylece ikisi için de gerekli olan iki şartı, yani “temelde birlik ve karşılıklı bağımsızlık şartlarını” bir araya getirmiş oluruz. Boutroux’ya göre din ve bilim beşer hayatının iki ânıdır. Bilim, bu hayatın dış dünyaya doğru inkişafıdır. Din ise, bilimin aksine, kendi esasına yönelerek kendi kendisini sonsuz şekilde aşmak için oradan güç alan aynı hayattır. Bu iki inkişaf arasında o şekilde bir farklılık vardır ki, biri diğere engel teşkil etmez. Her ikisi de pratik bakımdan birbirlerinden bağımsız bir şekilde düşünülebilirler.²⁷

Din ve bilim arasındaki gayesel ve işlevsel ayrımı W. James şöyle yapıyor: “İlim, mekanik hareket gibi, tabiatın bazı unsurlarına yapışır ve onlara bağlı bulunan olaylara bu vasıta ile erişebilir. Din de aynı şekilde, bizim dünyamız üzerinde tesirde bulunsa bile, başka vasıtalarla, hem birbirine benzer, hem de ayrı cinsten bir takım olaylar meydana getirir... Eğer öyleyse, her biri kendine göre doğrulanabilir ve ispat edilebilir olan ilim ve din, sonsuza kadar birlikte payidar olurlar.”²⁸

James’e göre, dini tecrübeye esas olan şey, bize olguların ve görünürdeki şeylerin bilgisini kazandıran ‘şuurlu ben’in, ‘şuuraltı ben’ olarak sürüp gitmesidir. O halde ‘şuurlu ben ile şuuraltı ben’in ilişkisi, din ile ilim arasında bir köprü teşkil ediyor demektir. Kısaca bu ilişki, ilmi faaliyet ile dini faaliyetin ortak hareket noktalarını meydana getirir. Dini faaliyet, şuur şuuraltı aracılığı ile zenginleştirmeye, ilmi faaliyet ile şuuraltından fıskıran şeyleri şuurun kanallarına ve şekillerine irca etmeye çalışır.²⁹ Böylece, James’in ortaya attığı dini tecrübe, ‘şuuraltı’ nazariyesi sayesinde, kendisine bilimsel olarak da bir dayanak sağlamış olmaktadır. James’e göre, “Din, şahsiyetimizin merkezini temsil eden duyguların değişikliğine yol açtığından, ilim de zihinde temsil edilen olaylarla ve bunların tabii akışlarını incelemek ve göstermekle uğraştığı için, aralarında hiçbir kavga düşünülemez.”³⁰

Boutroux’ya göre din ile bilim arasındaki ilişki, yalnız ilmi bir ba-

²⁷ Boutroux, *Çağdaş Felsefe’de İlim ve Din*, s. 311.

²⁸ Boutroux, *Çağdaş Felsefe’de İlim ve Din*, s. 369-70.

²⁹ Boutroux, *Çağdaş Felsefe’de İlim ve Din*, s. 375.

³⁰ Boutroux, *Çağdaş Felsefe’de İlim ve Din*, s. 380.

kış açısıyla değil, beşerin her türlü tecrübesini içeren genel bir bakışla çözümlenebilir. O halde akıl, beşer ölçüğünde ele alınmalıdır.

“İlmi akıl, ilmi kültürle teşekkül etmiş ve belirlenmiş bir akıldır. Hâlbuki bütün kaplamıyla alınan akıl, beşer ruhunun varlıklarla olan ilişkilerinin bütünü tarafından, beşer ruhandan, varlıklar hakkında belirlenen bir bakış açısıdır. İlimlerin ve hayatın birbirleriyle teması sonucunda zihin, beşer dehasından fıskıran bütün parlak ve verimli düşünceleri toplayarak ve karıştırarak, kendisi için bir hüküm tarzı oluşturur ve ortaya çıkarır ki, akıl işte budur. İşte bu anlamda, sırf ilmi bir bakış açısı değil, daha genel olmak üzere beşer aklının bakış açısını seçerek mesele önceden ve peşin bir şekilde çözümlenmeden, ilmi zihniyet ile dini zihniyet arasındaki ilişkiler araştırılabilir.”³¹

Boutroux’ya göre en genel anlamda beşer hayatı, bir taraftan ideal emelleriyle tabii şekilde dine iştirak ederken öte yandan da onun tabiatla münasebeti bakımından ilme iştirak eder. Çünkü o, gayelerine ulaşmak için gerekli çareleri ilimden ister. İşte bu şekilde hayatı, din ile ilmin birleştirici köprüsü saymak doğru olur.³²

H. Ziya Ülken, Boutroux ile benzeşir tarzda, din ve bilim arasındaki köprüyü, din problemini iki cepheyi birleştiren ‘mutlak duygusu’ olarak ortaya koymak suretiyle kurar. Birincisi, şuur hallerine bağlı cephe dir. Bu cephe bir bakımdan insanın objektif varlığına, bir bakımdan da duyu verilerine, yani türlü realite derecelerine bağlıdır. İkincisi ise, dinin değişmeyen mutlak varlığa, aşkınlığa ait cephesidir.³³ Burada, birikimci ve değişken yapıya sahip bilim birinci cepheye, değişmeyen mutlak bir yapıya sahip olan din de ikinci cepheye tekabül ettiğini söyleyebiliriz.

Din, birbirini izleyen kuşaklar tarafından eklemleme yapılamayan veya alıp götürülemeyen sonsuz ve değişmez gerçeklerin varlığına dayanmaktadır. Hatta akıllı da din cephesinde konumlandırabiliriz. Akıl da, üst üste istiflenerek büyütülen bir şey değil, başlangıçtan beri var

³¹ Boutroux, *Çağdaş Felsefe’de İlim ve Din*, s. 406-7.

³² Boutroux, *Çağdaş Felsefe’de İlim ve Din*, s. 418.

³³ Hilmi Ziya Ülken, *Felsefeye Giriş: İkinci Kısım*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1958, s. 234.

olan bir yetidir.³⁴ Aşkın varlık tarafından şekillenen dinle doğal varlıkların araştırılmasıyla ilgili olan bilim arasında kimi zaman bir uyuşma ve kimi zaman da bir çatışma olduğu görülmektedir. Ancak din, yapı olarak çoğu zaman bilimsel olanı şekillendirici olarak görülmüştür.³⁵

Din ve bilimi aynı hakikatin ayrı yönleri olarak gören bir diğer düşünür, çağımızın seçkin İslam filozofu Muhammet İkbâl'dir. İkbâl *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu* kitabında konuyu bir ayetle temellendirmektedir: "Sizin yaratılmanız da tekrar dirilmeniz de bir tek kişiyi yaratmak ve diriltmek gibidir."³⁶ İkbâl'e göre bu ayette anlatılan hayati birlik tecrübesinin, çağımızda müspet şeyleri anlamaya hazır olan akla daha yumuşak ve psikolojik bakımdan daha uygun bir metoda başvurmayı gerekli kılmaktadır.³⁷

İkbâl'e göre, hakikatte işleyişi bakımından dinin temel prensipleri, akli temele müspet ilim dogmalarından daha çok ihtiyaç duyar. Çünkü her iki duygu aynı kökenden olup birbirini tamamlar, biri gerçeğin ayrıntılarıyla ilgilenirken öteki bütünü inceler. Biri hakikatin ebediliğini; diğeri ise geçiciliğini tahlil eder. Yeniden canlanmaları için ikisinin de birbirine ihtiyacı vardır. İkisi de hayattaki fonksiyonları ölçüsünde görebildikleri aynı gerçeği görmeye çalışırlar.³⁸ İkbâl, din ve bilim ilişkisinde, her iki yöne de yadsımadan, birbirine icra etmeden hakkını veren ve kanaatimizce sağduyuya en uygun bir sonuca varmaktadır:

"Gerek din gerekse bilimsel yöntemler, farklı metotlarına rağmen, nihai gayelerinde birleşiyorlar. Her ikisinin de hedefi en büyük gerçeğe ulaşmaktır.(...) Her ikisi için de Gerçek varlığa giden yol tecrübenin tertemiz hale getirilmesinden geçer. (...) Bunu anlamak için de tecrübe, tabii bir gerçek olarak, psikolojik ve fizyolojik örneklerinin ışığında izah edilir (...) Bilim sahasında tecrübenin anlamını, hakikatin dış dav-

³⁴ Pervez Hoodbhoy, *İslam ve Bilim: Bağımsızlığa Karşı Akılcılığın Savaşımı*, çev. Eser Birey, Cep Kitapları, İstanbul 1993, s. 30.

³⁵ Altuner, "Klasik Felsefede Değerlerin Teolojik, Metafizik ve Bilimsel Açından Konumu", *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3-4, 2014, s. 90.

³⁶ Lokman Suresi, ayet 28.

³⁷ Muhammed İkbâl, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev. N. Ahmet Asrar, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1984, s. 16.

³⁸ İkbâl, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, s. 19.

ranışı bakımından anlamaya çalışırız. Din sahasında ise, tecrübeyi bir nevi hakikatin temsilcisi olarak alır ve hakikatin iç niteliği yönünden anlamlarını bulmaya çalışırız. Bilimsel ve dini ameliyeler bir bakıma, birbirine paraleldirler. İkisi de gerçekten aynı dünyanın ayrı ayrı ifadeleridir. Şu farkla ki bilimsel ameliyede benliğin görüş açısı ve tutumu kendine aittir. Oysa dini ameliyede benlik, rekabet halindeki eğilimlerini bir bütün haline koyar ve tecrübelerinin bir çeşit tertibini sunar. Gerçekte birbirini tamamlayan bu ameliyelerin niteliği ve amacını dikkate alacak olursak, her ikisinin de kendi sahasında tecrübenin ayıklanıp temizlenmesine yönelik olduğunu görürüz.”³⁹

Sonuçta her iki disiplinin de geçerliliği ve işlevselliği, insan deneyiminin bütün sahalarıyla karşılıklı ilişkiye girme ve bütünleşebilme kabiliyetine bağlıdır. Bunlardan birine imtiyazlı bir saha biçmek yahut da birinin gerçekliğin yegâne kılavuzu olduğunu düşünmek, insan deneyiminin bütünlüğünü parçalamak, dolayısıyla hakikati parçalamak anlamına gelir.⁴⁰

Kaynaklar

- Altuner, İlyas, “Kartezyen Düalizm ve Ruhun Kavramsal Değişimi”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 2013.
- Altuner, İlyas, “Klasik Felsefede Değerlerin Teolojik, Metafizik ve Bilimsel Açıdan Konumu”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3-4, 2014.
- Aydın, Mehmet S., “İslam’a Göre İlim”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, 1984, s. 9-10.
- Aydın, Mehmet S., “Kur’an ve İlmî Zihniyet”, *İslam Üzerine Düşünceler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.
- Aydın, Mehmet S., *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1994.
- Boutroux, Emile, *Çağdaş Felsefe’de İlim ve Din*, çev. Hasan Katipoğlu, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.
- Hoodbhoy, Pervez, *İslam ve Bilim: Bağınazlığa Karşı Akılcılığın Savaşımı*, çev. Eser Birey, Cep Kitapları, İstanbul 1993.

³⁹ İkbal, *İslam’da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, s. 259.

⁴⁰ Sarvepalli Radhakrishnan, *History of Philosophy: Eastern and Western*, vol. 2, George Allen, London 1953, s. 138-9.

- İkbal, Muhammed, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev. N. Ahmet Asrar, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1984.
- Kant, Immanuel, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1993.
- Kant, Immanuel, *Külgusal Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.
- Kuhn, Thomas, *Bilimsel Devrimleri Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, Alan Yayıncılık, İstanbul 1995.
- Kutluer, İlhan, *Modern Bilimin Arka Planı*, İnsan Yayınları, İstanbul 1985.
- Peterson, Michael, "İman ve Akıl", *Din ve Bilim; Çağdaş Balı ve İslam Düşüncesinden Seçme Felsefi Yazular*, der. ve çev. Cafer Sadık Yaran, Sidre Yayınları, Samsun 1997.
- Radhakrishnan, Sarvepalli, *History of Philosophy: Eastern and Western*, vol. 2, George Allen, London 1953.
- Rolston, Holmes, "Bilim ve Değer", *Din ve Bilim; Çağdaş Balı ve İslam Düşüncesinden Seçme Felsefi Yazular*, der. ve çev. Cafer Sadık Yaran, Sidre Yayınları, Samsun 1997.
- Rousseau, Jean-Jacques, *Emile Ya Da Eğitim Üzerine*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- Russell, Bertrand, *Din ile Bilim*, çev. Akşit Göktürk, Say Yayınları, İstanbul 1996.
- Selsam, Howard, *Din, Bilim ve Felsefe*, çev. A. And, Sarmal Yayınları, İstanbul 1995.
- Taylan, Necip, *İlim-Din: İlişkileri, Sabaları, Sınırları*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1979.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Felsefeye Giriş: İkinci Kısım*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1958.
- Yaran, Cafer Sadık, "İslamileşme ve Uyuşma", *Din ve Bilim; Çağdaş Balı ve İslam Düşüncesinden Seçme Felsefi Yazular*, der. ve çev. Cafer Sadık Yaran, Sidre Yayınları, Samsun 1997.